

המשכן - לכתחילה או בדיעבד

ר' מנחם ליבטאג

בפרשיות ויקהל ופקודי מצטווים בני ישראל לבנות את המשכן, על פי הציווי שכבר נאמר למשה בפרשיות תרומה ותצוה. בתווך מצוייה פרשת כי תשא, ובה סיפור מעשה העגל. קיימת מחלוקת בין המפרשים האם הפרשיות כסדרן [שיטת הרמב"ן בפירושו לשמות כ"ה, א' וכך גם האבן עזרא], או שמא אינו כסדרן [שיטת רש"י בפירושו לשמות ל"א, י"ח וכך גם החזקוני], ומעשה העגל קדם לציווי המשכן. לכאורה לפי שיטת הרמב"ן, רעיון המשכן הוא לכתחילה (מעין המשך למעמד הר סיני), ולשיטת רש"י הצורך במשכן הוא בדיעבד (נצטוו בו בגלל חטא העגל).

במאמר ננסה להוכיח שגם לשיטת רש"י רעיון המשכן (והמקדש) הוא לכתחילה, ושהמחלוקת בין שתי השיטות מצטמצמת להבנת הסיבות לפרטים מסוימים בציווי המשכן.

נתחיל בהוכחה לכך שרעיון המקדש הוא לכתחילה, ולא ייתכן שלולא חטאו בני ישראל בעגל לא היו מצטווים בבנייתו.

בסוף פרשת משפטים, במצוות הרגלים, כתוב:

"שלוש רגלים תחוג לי בשנה. את חג המצות ... ולא יראו פני ריקם. וחג הקציר ... שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדן ה' לא תזבח על חמץ דם זבחי ... ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' א-להיך לא תבשל גדי בחלב אמו".

אין ספק שפסוקים אלו שבסוף פרשת משפטים נאמרו לעם לפני מעשה העגל, ועולה בפשטות מתוכם שצריך להיות בית לה' - מקדש, ומצווים לראות "את פני האדן ה'" - שלוש פעמים בשנה. ובכן, ראינו שהמושג הכללי של מקדש קיים עוד לפני ציווי המשכן וחטא העגל!

לשיטת הרמב"ן, שהפרשיות כסדרן, ההסבר פשוט. פרשיות תרומה ותצוה - ציווי המשכן באים להגדיר במדויק איך בונים את אותו "בית ה' א-להיך" שהוזכר בסוף פרשת משפטים.

לשיטת רש"י, לכאורה קשה. למה יש צורך להקדים את סיפור מעשה העגל לציווי המשכן, כאשר יש סיבה כה טובה ופשוטה להשאיר את הפרשיות כסדרן.

ננסה להבין את שיטת רש"י והיסוד למחלוקת בין הפרשנים לאור הבנת סדר ומבנה הפרשיות שבסוף ספר שמות:

נבחין בסוף הספר בארבע יחידות ברורות:

- א. מתן תורה ופרשיות הר סיני - פרקים י"ט - כ"ד.
- ב. ציווי המשכן - לפי סדר ערכי של הכלים, פרקים כ"ה - ל"א.
- ג. חטא העגל והשלכותיו - קבלת הלוחות השניים - פרקים ל"ב - ל"ד.
- ד. עשיית המשכן (ויקהל-פקודי) - פרקים ל"ה - מ'.

פירוש הרמב"ן מדגיש את הסמיכות והקשר שבין ציווי המשכן (ב') להתגלות ה' בהר סיני (א'), ולכן הפרשיות כסדרן.

"יסוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר ... ולכן צווה בתחילה על דבר המשכן שיהיה לו בית בתוכם מקודש לשמו ... והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני, ובבא משה היה אליו הדיבור אשר נדבר לו בהר סיני ... " (שמות כ"ה, א).

ביצוע הקמת המשכן (ד'), יישום הציווי, נדחה עד שנתכפרו מאותו עוון.

פירוש רש"י לעומתו, מדגיש את הקשר שבין ציווי המשכן (ב') וחטא העגל (ג'). נציין כמה דוגמאות לקשר שראה רש"י בין הציווי לחטא העגל:

1) הצורך במחצית השקל למניית העם (בתחילת פרשת כי תשא):
"ונתת אתו על עבודת אהל מועד". למדת שנצטוו למנותם בתחילת נדבת המשכן אחר מעשה העגל, מפני שנכנס בהם מגפה... " (רש"י, שמות, ל', טז).

2) קרבן אהרן בציווי המילואים שבפרשת תצוה:
"פר אחד לכפר על מעשה העגל שהוא פרי" (רש"י, שמות, כ"ט, א).

3) בחירת נכדו של חור לבניית המשכן:
"בצלאל בן אורי בן חור, נזכר זקנו של בצלאל... לפי שנהרג במעשה העגל ומלאכת המשכן באה לכפר על אותו עון לכך נזכר חור עליה" (חזקוני שם, ל"א, ב).

4) בחירת אהרן ובניו (ושבט לוי כולו) לעבוד במשכן (במקום הבכורות).
"בעת ההיא הבדיל ה' את שבט לוי - בשנה הראשונה שיצאתם ממצרים וטעיתם בעגל ובני לוי לא טעו הבדילים המקום" (דברים, י', ח) [עייין במאמרו של ר' מרדכי סבתו, "הכהנים הלויים וחטא העגל", מגדים מס' 2].

בשל חטא העגל (ג'), שונו פרטים מסוימים בציווי המשכן (ב'), ולכן רש"י מפרש את הפרשיות שלא כסדרן:

"אין מוקדם ומאוחר בתורה, מעשה העגל קודם לציווי מלאכת המשכן ימים רבים היה, שהרי בייז בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכיפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן [כנראה לפי רש"י יש קשר בין נדבת הזהב ע"י העם למשכן ונדבת הזהב לעגל]. והוקם בא' בניסן... " (רש"י, שמות, ל"א, יח).

שיטת רש"י איננה רואה במעשה העגל סיבה לציווי המשכן, אלא מעוניינת בהשפעת מעשה העגל על פרטים מסוימים בציווי, כגון מי יתעסק בבנייתו, מי ישרת בו, איזה קרבנות יקריבו שם וכדומה. נשאלת השאלה לשיטתו של רש"י השאלה מדוע לא נכתבו הפרשיות כסדרן, מדוע התורה הקדימה את ציווי המשכן למעשה העגל?

כוונת רש"י ב"אין מוקדם ומאוחר בתורה" היא שסידור הפרשיות בתורה נקבע על ידי קשר רעיוני ולא בהכרח על ידי הסדר הכרונולוגי. לשיטת רש"י, פירוש הרמב"ן על הקשר הרעיוני בין המשכן ומתן תורה איננו עומד בסתירה, אלא מקבל משנה תוקף. התורה בכוונה מקדימה את ציווי המשכן, למרות שניתן למשה אחרי מעשה העגל, ומצמידה אותו לפרשיות הר סיני כדי להדגיש את הקשר ביניהם. בכל הנוגע לחשיבות המקדש לכתחילה, כהמשך למתן תורה, אין כלל הכרח להגיע למסקנה שרש"י והרמב"ן חולקים.

לפי שיטת רש"י יוצא שרעיון המקדש עולה כבר בפרשת משפטים, לפני חטא העגל, אבל פרטי אותו "בית ה'" עדיין לא נאמרו. איננו יודעים מה היתה התכנית המקורית לבניין המשכן אלמלא חטאו ישראל בעגל (ייתכן ש"נשברו" תוכניותיו המקוריות יחד עם הלוחות). בעקבות חטא העגל, ואולי כחלק מכפרתו, שונתה התכנית הראשונית של ציווי המשכן, וכמה פרטים בו השתנו בהתאם. שיטת רש"י איננה נובעת משלילת הרעיון של מקדש לכתחילה, אלא משיטתו הפרשנית הגורסת ש"אין מוקדם ומאוחר בתורה" (כשיטתו בכל התורה), ורואה את ציווי המשכן כקשור הן למעמד הר סיני והן לחטא העגל.

שיטת הרמב"ן סוברת שלא אומרים "אין מוקדם ומאוחר בתורה" (כשיטתו בכל התורה) [עייין רמב"ן לשמות, י"ח, א, בקשר למחלוקת אם יתרו הגיע לפני או אחרי מתן תורה]. אלא בדלית ברירה. הואיל ואין ראיה ברורה בפרשיות של ציווי המשכן, המחייבת אותנו לפרשם כ"כפרה" על חטא העגל, מעדיף הרמב"ן להשאיר את הפרשיות כסדרן.

